

Nizami poeziyası miniatür rəngkarlığında

Gülşən Qardaşova

ADMİU təsviri sənat tarixi və nəzariyyəsi kafedrasının II kurs magistratura tələbəsi

E-mail: qardashova.93@gmail.com

Məlumdur ki, Nizami Gəncavi poemaları və onların süjetləri orta əsrlərdən bəri ədəbiyyatda olduğu kimi, qadın miniatür rəngkarlığında və müasir incasənatda, xüsusən bu sənətlərin inkişafına təkan verən həqiqi bədii və estetik vasitəyə çevrilib.

Nizami "Xəmsə"sinin humanist ideyaları, hikmatlı və iibratımız hekayalarında aks olunan xalqılıq meyilleri ham şairin öz dövründə, ham da hazırkı hayatımızda gənc nəslin təlim-tarbiyəsinə müsbət təsir göstərmiş, onlara başarı hislər təlqin etmiş, ən ümddisi isə islam ehkamları ilə uzaşlaşmayan bir sıra nəfis sənətlərin meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır.

Mübəlişəz deyə bilarık ki, antik mifologiya qadın yunan incasənat üçün asas olmuşdur ki, Şərqi poeziyası da Şərqi incasənat üçün baza rolunu oynayırdı. Lakin Şərqi poeziyası, ən əvvəl onun an qiyaməti incisi Nizami "Xəmsə"si Şərqi incasənatının asası olmadan alava, daha müümən və çatın bir vazifəni yerine yetirirdi. O, təsviri incasənatın özünün yaşamaq hüququnu qazanması üçün mübarizə apardır.

Təsviri incasənatın inkişafına mane olan dini ideologyanın hökm sürdüyü çox çatın bir şəraidi Şərqi maddaniyyətinə təraqqipərvər nümayəndləri – böyük alimlər, müftüfakkir şairlər (Nizami, Cami, Nəvai), rassamlar (Dust Məhamməd, Sadiq bəy Əfşar) islamın ikonoborcu meyillərinə qarşı çıxır, təsviri incasənatı yaşamaq uğrunda mübarizə apardırlar [1].

Nizami Gəncavinin əsərləri dənya ədəbiyyatının an qiyaməti nümunələrinindəndir. Humanist yaradılığı ilə bütün Yaxın Şərqdə şöhrət qazanmış Nizami böyük bir adəbi məktəbin banisiidir. XIII əsrden başlayaraq müxtəlif dillarda "Sırular xazinası", "Xosrov

və Şirin"ə 42, "Leyli və Məcnun"ə 40 nazır yazılıb.

Dahi Azərbaycan şairinin qabaqcıl ideyaları aks etdirən süjet və qəhrəmanları Yaxın Şərqi ölkələrinin ədəbiyyatında olduğu kimi, incasənatda geniş yayılmışdır. İstər orta əsrlərdə, istərsə da sovet dövründə Azərbaycanda Nizami mövzuları tənərrümüz edilən bir çox miniatürler, dəvar rəsmləri, boyakarlıq tabloları, kitab illüstrasiyaları, dekorativ-tətbiqi sənət, habelə heykəltəraşlıq nümunələri ərsaya gəlib.

Ölməz "Xəmsə"nin motivləri əsasında ilk əsərlərin harada, na vaxt və incasənatın hansı formasında yaradılması sənəlin daşıq cavab vermək qeyri-mümkündür. Belə fərzi etmək olar ki, Nizami poemalarının alyazmalarına illüstrasiyalar çəkiləsimi poemaların meydana gəldiyi vaxtdan başlanır. Qeyd etməliyik ki, yaxın zamanlaradək Paris Milli Kitabxanasında saxlanılan 1360-ci ilə aid alyazma Nizaminin an qadım alyazıması hesab edilir. Hazırda malum olmuşdur ki, Tehran Universiteti Kitabxanasında saxlanılan 1318-ci il tarixli alyazma "Xəmsə"nin an qadım alyazımasıdır. XIV əsrin 60-ci illərində həmin alyazmaya çəkilən miniatürler isə illüstrasiyalarıdır [2].

Nizami "Xəmsə"sinin süjet və obrazları öz parlaq və geniş ifadəsinə kitab illüstrasiyalarında – Yaxın və Orta Şərqi miniatür rəssamlığında tapmışdır. "Xəmsə"dəki süjetlərə ən yaxşı miniatürler çəkilmişlər rassamlar, rassamlıq məktəbləri üçün çatın, lakin şərafli vazife sayılırdı. Məşhur Yaxın və Orta Şərqi miniatürü məktəbləri, habelə bu məktəblərin ayrı-ayrı tanınmış, istedadlı sənətkarları Şərqi ədəbiyyatının iki ən böyük abidəsinə: Firdovsinin "Şahnamə"sinə və Nizaminin "Xəmsə"sinə illüstrasiyalar çəkiləsimi sahəsində, bir növ yarışa girirdilər.

Müyyən edilmişdir ki, çəkilmiş illüstrasiyaların sayına görə, Nizami poemalarının alyazmaları Firdovsinin "Şahnamə"sindən sonra ikinci yeri tutur. Demək olar ki, dünyada bütün böyük muzeylərində, kitabxanalarında və şəxsi kolleksiyalarda – London, Paris, Nyu-York və Vaşinqtonda, İstanbul və Tehranda, Qahirədə və başqa şəhərlərdə Nizami "Xəmsə"sinə XIV–XVII əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqi ölkələrinin müxtəlif miniatür rəssamlıq məktəbləri tərəfindən çəkilmiş illüstrasiyaları bir çox alyazmalar saxlanılır. Halalıq 1317–1318-ci illərin alyazmasına XIV əsrin 60–70-ci illərində çəkilmiş illüstrasiyalar (Tehran Universitetinin Kitabxanası) Nizami "Xəmsə"sinə çəkilmiş an erkən miniatürlardır. SSRİ-nin kolleksiyalarında, əsas

etibarila Sankt-Peterburqdaki M.J. Saltikov-Şedrin adına kütlavi kitabxanada Nizami poemalarının illüstrasiyalı xeyli alyazması vardır.

atınin figurunda, Şirinin çımdıry suyun dalğıxlarda, Şəbdizin baş atıb geriya qanırılmasında ve s. tazahür tapır.

Kompozisiyanıñ ümumi müvazinatı, rəng uyğunluğunun ustalığıyla seçilmişsi, atraf manzara ve s. kimi tarifaturların zərf işlənməsi bu miniatürü sacıyalandıran cahatlardandır.

"Kosrov ya Şirin" poemasının orta asır rassamlarıın an çok calb etmiş epizodlarından biri Koşrovin şir oldurmasıdır (Şekil 2). Muxtahî Şirin miniatür maktablarında mansub rassamlar bu sujeti müstaqil ve sarbarsı şekilde işlerdiler. Qeyd edilən epizoda hasr olunmuşluq ilə miniatür 1410-11-ci il tarixi "Şirin" Antologiyasıdır. 1410-11-ci il tarixi miniatür sonraları yaranan digər miniatürlərin asas prototipidir. Bu nüticə hamar mövzuya çökülmüş bir şir miniatürün müvafiqisiydi alda edilmişdir. Buda şairin tasvirinə uyğun, Koşrovin şirlə çarpışması maraq doğurur. Camisi 8 fırqlı manzara formunda zəngin bezadılmış çadır, axar çay və ayaclar görünür. Kompozisiyanın mərkəzində Koşrovin şirli məburza şahsının tutut [5].

Budur, qazabı şırın yılından tutan Xosrov na zarba endirir. Miniatürde çarpışma prosesi ile yaranan dinamik ustalıkla verili. Artrada dayanan dord qadın tacibül ve hayacalanıları doğaqlarına aparmışlar. Buntlardan biri Şirindir. Az figurlü ve sada kompozisiyon özünün aşamalı tasfir gücü ile nazarı çalb edir. Başqa miniatürlerdeki kimi, burada da fonda görünen bütün aşşalar zangin nüanslarıyla bazalılmışdır.

"Xosrov ya Şirin" poemasının rassamlarından ilustra edilen sujetlerinden biri da Şapurun Xosrovun şaklısına Şirina göstərməsidir. Bu sırıçın cox Yaxın və Orta Şərqi rassamlarının fırçanı ilə canlandırılmışdır. Azərbaycan rassamı Sultan Məmmədən oğlu Mirza Bələ Təbrizinin fırçasında özünün an parlaq ifadəsinidən tətip. "Şapurun Xosrovun şaklısına Şirina göstərməsi" sujetinin miniatür tasvirində Mirza Əli bilərəkənd adəbi mətnindən yarınmışdır. Rassam verilmiş konkret épizoda yanış, Nizami sujetinin zamanının bütününlükla əlaqənamına yeni kompozisiya və obrazlı forma tətbiq edir. 0, oz miniatürün üçün təkka bi épizodu deyil, hekayatın tam zamanınısuəsə götürməsi, natiadice mustaqil orijinal arxa yarada bilməsidi.

Mirza Əli miniatüründə hadisəni
metindəki kimi yabanı dovr
çüçün səciyyəvi olan cah-
calıllı saray bağında canlan-
dırın.

canlanmayı gözle
da etmiştir. Yuxa-
a, çaparin o tayin-
görünən bağçada
şiban işləyir. Ondan
ca aralı, yastı qaya-
arkasında Şapurun
ni saxlamış gənc
imatçı görünür [2].

XVI asır Tabriz minyatür maktabının başucusu Sultan Mahmmad kimi bir ustادın "Xamsa" mövzularına illüstrasyaları kapsamı mahz Nizami kehâkalarının gordosturulan tasirin natiçası idi. Tasadîdü deyil, onun Bahram Gurun şır ovunu tasvir eden minyatürü 1539-1543-cü il tarixli "Xamsa" alýyzasını bayazan asmagur minyatür kimi calama verilir.

eden fırıncı musiqisi Xosrovun faraşına çatır. Rassam fırçaya al-
saçın orta esr Şərq miniatür boyakarlığında geniş yayılmış
və məslislerin mühtini seçsə da, onu tez-tez təkrarlanan
əblən şəklində təsvir etmib, orijinal forma axtarır. O, tantana və
təmərdən qızıl, matxa əsasən süjeti intim planda verməyə say
çıstarır.

Güncə şah yər köşkünün yuxarı küçündə tək oturmuşdur. O, qarşısındaki şərabə - naşıqı, na meyyə taklif edən ayıra, və atrafadıqlarımlara mahal qomyur. Başını sol cıynına aymış hələ kədər içində Barbedin musiqisini dinləyir. Bu miniatürün gözəl nəzakatlılığınıñ birinci adabı matndan eyni süjetin Mirza Əli tarafından nəzakatlırlarınlardan biri etdirilmişdir.

Nizamının olmaz "Leyli ve Macnun"ından dünya adıbyatının büyük aşırılarından biri kimi Xaç Şəhərin qalxışının ve incasatının dariş tərəfə göstərmirdi. Poemanın sujetlerini ilüstrasiya çəkmis orta asır Azərbaycan rassamlarından Bir Əyvənilidir. Onun Tabrizda yaradılmışın an görkəmləri arasında bir İraniyanı muzeyində (London) saxlanılan 1539-1543-cü il tarixli "Komsa" alyazıması üçün çəkdiyi miniatürdür. Miniatürdə bir gənninçinlərindən Macnunu Leylinin yanına getirmiş epizod təsvirlenmişdir. Sənəda Macnunun galisi Leylinin atınfindakı qızılı təqsiyi salır. Gənclər onu daşa basır, ilər hürədar. Dramatik hissəyyatla işlənmişdir. Bu sahnədə naqdeçi təfauratı geniş yer verilib. Miniatürün arxa planlarında ananın şəkildə bir-birinin üstündə verilmişsinə xaymayaq, burada şərti olsalar fəza dərinliyindən duyular. Rassamın çadırların düzüldüyünü və fonu təkşil edən manzaranın rangını və həngarlılığı vasitəsilə nail olmuşdur. On plandakı yaşıl çəmənlilikəsənəni və qızılı ranglı dairələrin boyu davam etdirib, nəhayət, on plandakı yaşıl çəmənlilikəsənəni və qızılı ranglı dairələrin boyu davam etdirib [7].

"Leyli ve Macnun" poeması mövzusunda yaradılmış nadir miniatürlərdən biri da 1539-1543-cü il tarixli "Xamsa"nın sahifələrini əzayyan "Macnun heyvanlar arasında" süjeti miniatüründür. Əslub və

katına gőz Ağırakça aid edilen minyatür onun diğer asarıları
taşınrı kolortı, manzaranın göz oxşayınanıyla ilgili.
bu muzayıt sujetin kaderdir sacyısı ile bir yere sigını.
Minyatür bütün satılıq dayılarla, yamaçlardan küküryan qaynaq-
salarla gövdül töz ve sarv ağaclarına, bayaz çiçak ve kollarla
olmuspudur. Belkî lirkalık verilen manzara ağ koligasında
nakam bir eşq müşkemasıvarı onun izitlariyla ilazad teşkil
bu minyatürde insanlardan uzaqlaşan Macnunun vähiy heyvan-
dostluğu taranmışdır.

1 asır Tabriz miniatür maktabının başı Sultan Məmməd bir ustadın "Xəmsa" mövzularına illüstrasiyalar çəkməsi məhz hekayələrinin göstərdiyi təsnis natiqası idi. Təsadüfi deyil ki, Bahram Gurun şir övunu təsvir edən miniatürü 1539-1543-tarixli "Xəmsa" alyzamasını bəzəyan an maşhur miniatür kimi verilir.

Bahram Gurun vahşi heyvanı çok sevmış, atlığı
bir bosra çırçamıştır torun olur. Saîr yüzük, hatta Bahram
bir gün pancerları altına almış olsa da hâla adıla, ona özür
birbirine tiktikmiş. Saîr yarattığı qaraşmanlıq episode bir çox
şâhın kimi Sultan Mahîmmâdi daraigânlardır. Rassam bu
şâhî dâğı silsilisindeki konundan carîdir. Minyatürün markazında atlı
şâh, onu müşayiat eden şâhın sarayları ve şâhın sevimiñ kânîz
tarzılırlar.

dekoratif planda işlenmiş kompozisiyanın monumentallığı ve nikliyi Bahram suratının tutarlı halleri, sayıca az, lakin lenfelerin ahangardalarından doğan zangın kolonit uyarılığı, dönemin qəhrəmanlığını ruhu və onun oynaq bəhri ilə birgə səslənir. Buna baxımdan Nizami kehcətinin rəsmi dildən canlandırdığı narının kaşf etdiyi üyğulu tasvir vasitələri və orijinal ifadə tarzında mümkün olmuşdur [8].

539-1543-cü il tarixi "Xamsa" daki "Yeddi gozal" hekayatının edinilici miniatür "Mahmmad Peyğamberin meraci" (Şekil 10) təqdim edilmişdir. Minitürün məmənəsi "Yeddi gozal" poemasının giriş hissəsinə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, başqa şairlər kimi, Nizami gələndən sonra dövrünün ictilim-falsafi ya estetik görüşlərinə uyğun, poemadakı dini məmənənin girişləri başlamışdır. Həmin girişdə Məhəmməd peyğamberin cüvə galaxması (meraci) verilib.

minatırdır sujet yüksak sanatkarlığı tasvir edilir. Bütün parçalar — Muhammed Peygamber'in özu, onun mindiyi hadnı başlıyor, at, peygamberin müşayit edan cabayı ve 18 malakın zarif'i ile ifadelerdir. Qanadlı malaklara havaruk makamları figuraqası-şıxıyan suralar. Onlar bunlarda peygamberin saklı təntənə təntənə ilə müşayit edir, onun safarını zafar yürüşünlərinə, Əsərda məri samanın zəfər kolorduları, peygamberin başı dənizdə qızılı şəffaq aşan, rəngarang geyimləri, samadardırıqla naxışlanan buludları bu təntənə xüsusi dəbdəbə və qazlıq tədris edir və miniatürda hökm suran umumi emosionallığını təndirdir.

veyd etdiyimiz kimi, "Yeddi gözəl" Nizamının orta asır rassamları
indan an çok illüstra edilmiş asarlarındandır. Poemaların ibra-
zı, axlaqı və tərbiyəvi səciyyə daşıyan hayatı lövhələr rassamları
ara miniatürələr çəkməya sövq etmişdir. Bu cahatdan Azərbaycan

rassamı Müzaffar Əlinin 1539-1543-cü il tarixli "Xəmsə" sahifələrini bəzəyən "Bəhram Gurun Fitnə ilə ov sahnesi" xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Miniatürda Bəhram oxla gurun dırnağı qulığına tildiyi an göstərilir. Burada əsas figurlardan alava daha dörd süvarı, müxtəlif samtlərə qoçşan iki gur və dağ keçisi tasvirlanmışdır. Əlində musiqi aləti tutan Fitnə şahı müşayiət edir. Gənc xidməçi onun atını yedaya alıb. Bəhram kompozisiyinin mərkəzində qırmızı at belində çapar vəziyyətdədir. Uzaqda onun atlığı oxdan dırnağı qulığına tikilmiş gur görünür. Sağ tərəfdə, qarşı planda Bəhram şahı müşayiət edən kamalın silahlansmış iki süvaridan alavə, uzaqda da süvarılardır. Onlardan biri şahın şücahtına heyran olamalı olaraq barmağını dədəgina apanıb. Qalan personajların heyrati onların müxtəlif hərəkətləri ilə ifadə edilmişdir [9].

"İsgandərnəma" Nizamının poemaları içərisində an mürəkkəb sujet asasından yaradılıb. Məzmunun zanginliyi və ahata etdiyi mövzuların coxluğu etibarla əzəmətliliyi dəstəndər.

"İsgandərnəma" mövzusunda tarixi müəyyən olan qədim əlyazma Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyindəki 1418-ci il tarixli nüsxədir. Olduqca nəfis şəkildə tərtib edilmiş bu nadir abidədə çox maraqlı miniatürler yer alır. Bunlardan birində İsgandərin İrana galması və atasıga dağıtmışlığı epizodu tasvir olunur. Kompozisiyada Azərbaycan memarlığının üslubunda sxematik bir atasıga tasviri

fonunda iki insan fiquru verilir. Bunlardan biri əlini qaldırmış əsər, digarı əlində bir parça qızıl tutub diz çökmiş yerli sakındır. Ataşagın binasının qarşısında daha dörd əsər fiquru görünür. Miniatürün fonunda güclə seziyan mənzərə izləri vardır. Onun kompozisiyası azamatlı, rang cəlaları parlaq və bir-birinə uyğundur.

"İsgandərin Nüşəba ilə görüşması" sahəsinin tarannüm edən 1545-ci il tarixli miniatür xüsusi maraqlıdır. Rəssam öz əsərində ibratımız süjetin incəliyini dərk edib onu maharətlə miniatür dilinə çevirmiş, matra uyğun olaraq, Nüşəbanın atrafında yalnız qadınlardan ibarət saray ahlı vermişdir. Miniatürün mərkəzində, ornamentlərlə bəzadılmış tağ altında qızılıbapaqlı İsgandər və Nüşəba aylışımları. Onların qarşısında verilən üç cariyanın alında daş-qışla dolu camlılar var. Nüşəba camlarından birini İsgandər təqdim edir. Əsas episodu əks etdirən kompozisiymanın aşağı hissəsində yeddi nəfərdən ibarət musiqiçilər dəstəsi və eşikağıası görünür.

Butun bu miniatürler tanışlıqdan sonra demək olar ki, Nizami "Xəmsə"si orta əsrlərdə müxtəlif miniatür məktəbləri və ayrı-ayrı rəssamların yaradıcılığı üçün haqqıqtan tükənməz mənbə idi. "Xəmsə" süjetləri Yaxın və Orta Şərqi xalqları rəssamlarının yaradıcılığını mövzuya, mazmun və bədii forma ilə zanginlaşdırılmış, ideya-estetik və sənətkarlıq baxımından inkişafına səbəb olmuşdur.♦

Ədəbiyyat:

1. K. Karimov. Nizami Gəncəvi "Xəmsə" miniatürleri, Bakı, 1983
2. N. Zamanov. Nizami poeziyası və tasviri sanat, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1981
3. K. Karimov. Sultan Məhəmməd və onun məktəbi, 1970
4. Q. Musayev. Nizami şəhəri haqqında, Bakı, 1941
5. N. Zamanov. Yeni miniatürler, "Elm və hayat" jurnalı, № 4, 1972
6. Nizami. Xosrov və Şirin, Bakı, 1962
7. R. Əfəndiyev. Azərbaycan İncəsənatı, Bakı, 2007
8. A. Kaziev. Miniatiyury rukopisleri "Xəmsə", Nizami, 1539-1543 rr. Bakı, 1964
9. K. Kerimov. Azerbaydzhanskii hudojnicheskii XVI v. Mir Səyid Ali. Issledovaniia i materialy po arkhitekture i iskusstvu Azerbaydzhan'a, Bakı, 1966.

Резюме

Статья посвящена влиянию творчества Низами Гянджеви на развитие миниатюрного искусства.

Ключевые слова: миниатюра, картины, искусство, рукопись, поэзия, сюжет.

Summary

The article is devoted to the influence of creativity of Nizami Ganjavi on the development of miniature art.

Key words: miniature, painting, art, manuscript, poetry, plot.